

Зоосвіт і природознавство Ігоря Євстаф'єва у подорожі крізь роки та континенти (з нагоди 70-річчя колеги)

Ігор Загороднюк

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

ZAGORODNIUK, I. Igor Evstafiev's zooworld and natural history in a journey through years and continents (on the occasion of his 70th birthday). — An essay about one of the most active researchers of the Crimean fauna, especially its micromammals. The main activity of Igor Leonidovich in Crimea is related to the study of zoonoses in all their multicomponent aspects — entomofauna, pathogens, and small mammals. Thanks to such achievements, the researcher has reached a significant level of understanding of both the statics and dynamics of the fauna, its cyclic and non-cyclic changes, the specifics of the fauna of different natural regions, etc. As a person with an active life position, my colleague has consistently participated in a variety of seminars and schools, including many theriological schools, of which two was organised with his participation (the 10th and 18th Theriological Schools in Crimea in 2003 and 2011), and for more than 10 years, together with other colleagues from the SES system, he has been organising master classes on biosafety, databases, monitoring systems, etc. Igor Evstafiev is the author of many dozens of scientific papers, including about 15 articles published in editions of the Theriological School. He is the author of the powerful website ‘The World of Animals’ and a number of popular science materials on it. Over the past 15 years, the researcher has been actively travelling the world, visiting remote places of the Old World that are interesting and important for a zoologist, while maintaining high publication activity in scientific journals.

Феномен Ігоря Євстаф'єва

Класика жанру передбачає побачити іменитого і маститого 70-річного колегу як зарозумного науковця, який визнає неперевершеність і досконалість хіба що себе самого, або немічним старцем, який тільки й живе спогадами. Є й третій варіант таких статусів — відхід у бічні середовища і початок нового життя, в якому немає місця старому. Ігор Леонідович — унікальна персона, яка уникла подібних діагнозів і траєкторій, що не було випадковістю: він жив і продовжує жити з природою і на природі, сприймаючи її і як об'єкт позитивного захоплення, і як реальне середовище свого існування і реалізації себе як її дітища, будучи й аматором, і дослідником, і споглядачем, і активним учасником різних дійств — від постійних експедицій до захопливих рибалок, від мандрів унікальними природними куточками світу до ведення сайтів про тваринний світ з десятками тисяч переглядів щомісяця.

Рис. 1. Ігор Євстаф'єв на традиційних щорічних зимових канікулах: ліворуч — Таїланд (пх.-сх. Азія), 1.02.2017; праворуч — Мадейра (біля пн.-зх. Африки), 02.03.2023. Фото з архіву автора, отримані в різний час від І. Євстаф'єва.

Поєднання неймовірно обсяжної рутини з обліків різних груп тварин із вмінням шукати й бачити красу природи, знання складних взаємодій природних об'єктів найрізноманітнішого рангу — від кліщів, комах і зоонозів до ссавців і біомів — все це створило окремий світ див і відкриттів, у якому живе наш колега. З роками ці знання не убувають, а накопичуються, взаємодоповнюються, реалізуються.

І мова не лише про безцінні наукові статті, і не лише про неймовірно насичений сайт «Світ тварин» (<https://www.zooco.com/>), який вимушено згас після 2014 року, мова про те, що колега досяг рівня непересічного експерта у знаннях про фауну і зоонози, про природу Криму. Мова і про неймовірно важливі для наукового товариства широкі взаємодії, включно з експертизами проєктів, рецензуванням статей, оргкомітетами конференцій, врешті пошуком інформації й підготовкою довідок за заданими темами — від станів фауни та прогнозів розвитку епідситуацій до історичних довідок про розвиток наукових напрямів і долі та доробку визначних постатей.

Ігор Леонідович — майстер все робити довершено і красиво. У нього не буває недописаних листів чи «прохідних» статей, не буває поняття наукової «халтури», якою нерідко підзаробляють на життя колеги. Якщо вже за щось брався і береться — все по науці, з чітким плануванням і самого процесу, і успіху в реалізації проєктів. Це особлива риса, яку зустрічаємо не часто, але яка вирізняє його і яка робить світ кращим.

Біографічні відомості¹

Ігор Євстаф'єв народжений 14 липня 1954 р., на Волині, у с. Перевали Любомльського району (згодом Турійського, а нині Ковельського), «двоюрідних і тепер там багато» (зі спогадів І.Л.). З відомих родинних сторінок: дід Ігоря був в УПА, отримав при Сталіні 25 років ГУЛАГу, але у 1955 р. потрапив під амністію; старший брат батька, також боєць УПА, загинув у сутичці з німцями. 1967 р., тобто коли Ігорю тринадцятий минало, сім'я переїхала до Дніпра. Мотиви були прості: там жив татовий брат, який був кандидатом біологічних наук і заступником директора «НДІ Кукурудзи», і того ж 1967 р. брат закінчив школу та вступив до Інституту інженерів залізничного транспорту в тому ж Дніпрі, от сім'я і вибрала для життя Дніпро.

Там, у Дніпрі, Ігор закінчив школу і вступив на вечірнє відділення біологічного факультету Дніпропетровського університету. До денного стаціонару довелося попрацювати на заводі електрослюсарем-ремонтником, і зв'язківцем на місцевій зрошувальній системі... Спеціалізувався по кафедрі зоології, на 4 курсі добився переходу на стаціонар². Першою науковою працею Ігоря став звіт про практику після 4 курсу в Карпатському заповіднику (у Яремчі й Ворохті), який включав перше зведення з ентомофауни цього заповідника (стало дипломом) і ще досліджував формування поведінки сарни у перші місяці від народження. Ігор провів там два повні літні сезони, з травня по вересень 1977 та 1978 років, базуючись на Центральній садибі заповідника у Рахові, з постійними виїздами по трьох лісництвах, у т.ч. до Угольки та Ворохти³. А після закінчення університету (в серпні) одружився і поїхав з дружиною знову в заповідник, вже на постійну роботу, проте отримав запрошення від Л. Апостолова до аспірантури. Звісно, ентомологічної.

Науковим керівником І. Євстаф'єва був В. Барсов, а «великим» керівником — знаний ентомолог Леонід Апостолов⁴, який у 1977 р. перейшов до Сімферопольського (згодом Таврійського) університету завідувачем кафедри екології та охорони природи (плюс там само став ректором). Він і «перетягнув» до себе молодого фахівця. Так, після закінчення ДНУ вже у вересні того ж 1978 р. Ігор Євстаф'єв став аспірантом названої кафедри.

¹ Ювіляр відмовлявся від уточнень, все зібрано переважно з OSINT та окремих його спогадів.

² Його одногрупник — Віктор Гавриленко, з яким деякий час (під час завершення дисертації) працював у «Кодрах», заповіднику в центрі Молдови, і який згодом став директором Біосферного заповідника «Асканія-Нова»; на курс молодшим був ще один наш колега — Петро Чегорка.

³ «Саме тоді й я лавив на Говерлу разів зо 10, збираючи по полонинах комах. Також їздив у Малу Угольку, маючи дружбу з егерем Анатолієм, взимку 1978 р.: тропили рись, диких свиней. Після закінчення університету, в серпні 1988 р. одружився і поїхав на роботу до цього заповідника... дали мені житло в Малій Угольці. Але за місяць надійшло запрошення до аспірантури, і я поїхав до Криму... Частину колекції залишив у заповіднику, дублі привіз до Дніпра, частину віддав В. Барсову, моєму керівникові, частина була в мене... усе пішло в небуття...» (зі спогадів).

⁴ Леонід Георгійович Апостолов (1933–2001) був завідувачем кафедри зоології ДДУ у 1971–1977 роках, а у 1973–1977 рр. також був деканом біофаку [Булахов *et al.* 2003].

Але не все було просто: через місяць після вступу до аспірантури Ігоря призвали до війська. Добре, що аспіранту дозволили служити за фахом — він півтора роки прослужив у Головному штабі ППО (Москва, у чині рядового) при Головному епідеміологу, «займався мухами як розносниками дизентерії». Служба була цікавою. Одразу на стажування й навчання відправили до Пітера, до Військово-медичної академії... Покатався потім полігонами, то до Архангельська, то Астрахані, то ще кудись» (зі спогадів). Демобілізований у травні 1980 р. і поновився в аспірантурі, яка тривала до 1983 р.

Рис. 2. Колега на військовій службі.

Дисертаційне дослідження було присвячено філофагам (листогризним комахам) дерев Гірського Криму. Захист відбувся в Кишиневі 1985 р. [Евстафьев 1985], коли Ігор Леонідович вже працював у Кримській протичумній станції (ПЧС). Одна з двох знайдених праць дисертаційного циклу присвячена розрахункам плодючості непарного шовкопряда з відповідними математичними викладами [Евстафьев 1983]. У статті вказана афіліація «Сімферопольський державний університет».

Далі кількарічний «провал» OSINT-відомостей, але виручив «допит» колеги: «після аспірантури пропрацював в універі три роки на госпдоговірних темах, до осені 1986 року [...], на геофаці, на кафедрі у В. Кріулькова, де «займалися космосом» — дешифруванням фото із зондування землі та води, суміщали космічні дані з літаковими й наземними. Довелося багато літати на гелікоптері МІ-8 та літаку АН-2. Потім набридло і пішов у ПЧС — знайшов її в довіднику телефонів, що це таке — взагалі не уявляв». Один зі співробітників згаданої лабораторії — Сергій Карпенко — з часом розвинув власну тематику дистанційних досліджень, до яких залучав й І.Л. та його найближчих колег. Це спілкування було на роки, у т.ч. й на конференціях. Це вплинуло й на розвиток біогеографічної складової досліджень, зокрема й ландшафтного аналізу мікротеріофауни [напр., Евстафьев 2004b].

З «Історії Кримської ПЧС» відомо, що «За завданням Міністерства охорони здоров'я СРСР співробітники станції виїжджали для роботи в природні осередки чуми Казахстану (Кзил-Орда, Аральськ). З 1987 по 1992 рр. були відряджені ... зоологи: Алексеев С. В., Алексеев А. Ф., Товпинець М. М., Арутюнян Л. С., Чирний В. І., Евстафьев І. Л., Дулицький А. І.» [Крымская... 2025: с. 11]. Шикарна команда славних колег. І великі щорічні випробування професійної майстерності й удачі не «зловити» зооноз на себе. З тих років (1990) походить і найдавніша його публікація з системи ПЧС, з наведенням матеріалів, зібраних дослідником у квітні 1988 р., місцем зберігання яких

вказано «колекцію Кримської ПЧС». Мова про знахідки в Криму блохи *Palaeopsylla vartanovi* [Евстафьев 1990], вичесаної з білозубки малої (*Crocidura suaveolens*), а до того відомої тільки з Вірменії й Нахічевані.

У цей період виходить низка статей арахно-ентомологічного спрямування, переважно про кліщів та пов'язані з ними зоонози. Одним з перших таких «розкручених» зоонозів став кліщовий енцефаліт у Криму, з увагою до його паразитології [Евстафьев 2001a] та епідеміології [Евстафьев 2001b]. Ініціатором і редактором цих публікацій став проф. Ед. Коренберг, який високо оцінив здобутки І.Л. у розробці теми. Ці статті не так про кліщів, як про кліщовий енцефаліт і його історію в Криму. Були й суто «кліщові» статті, серед яких і праця про собачого кліща — «*Rhipicephalus sanguineus* (Ixodidae) у Криму: екологічні та епізоотологічні аспекти» [Евстафьев & Товпинец 2002]. Ця праця, афілійована з ПЧС (здана до друку 4.01.2001), зроблена у співпраці з Кримською республіканською СЕС. У її методичці вказано, що «в основу роботи покладено матеріали з аналізом зборів кліщів за 20 років (1981–2001)» (с. 85). Як закономірний підсумок, вже наступна стаття 2002 р. видана від Кримської республіканської СЕС, де він став до роботи у відділі ОНІ⁵, — про епізоотологію хвороби Лайма [Евстафьев 2002]. На той час це було щось зовсім нове і незвідане. Це були прориви.

Накопичувалася й чимала фауністика, тим паче загін Кримської ПЧС «відповідав» за всю лівобережну Україну. У 1988–1990 рр. відбулося декілька експедицій: «було зібрано матеріали декількох епідозагонів, у які ми виїжджали по 2–3 рази на рік приблизно на 2–3 тижні до різних областей Лівобережжя» (спогади). На жаль, відома лише одна стисла публікація з такими матеріалами — про комахоїдних ссавців Лівобережжя [Дулицкий *et al.* 1992]⁶ та наступна за нею (там само) замітка про ектопаразитів комахоїдних.

Поступово акценти змістилися на теріофауну, чому, найімовірніше, сприяли як постійна співпраця зі знаними місцевими теріологами, так і регулярна участь у Теріологічних школах (про що далі) та навчаннях у системі СЕС, які проходили то в Харкові, то в Одесі, а то і в Криму. 2004 рік став знаковим у розвитку теріологічних аспектів дослідження завдяки організації й проведенню в Криму Х (ювілейної) Теріологічної школи [Дулицкий 2004]. Ще за 7 років відбулася незабутня Казантипська XVIII Теріологічна школа, що мала назву «Морфологічна мінливість ссавців і збереження їх різноманіт-тя» (26–30 вересня 2011 р.) [Товпинец 2012].

⁵ Відділи особливо-небезпечних інфекцій (відділи ОНІ) — ключові підрозділи, де в обласних і республіканських СЕС працювали наші колеги-зоологи.

⁶ Є надія на те, що такі дані збереглися, вони невідновлювані. Для уявлення про обсяги робіт фраза зі статті: «У 1988–1990 роках на Лівобережній Україні відпрацьовано за [природними] зонами: у лісовій — близько 22 тис., у лісостеповій — 7 тис. і в степовій — 6,5 тис. [пастко-діб], загалом — 35376 п/д у 8 стаціях. Зловлено 650 [особин] комахоїдних. Їх потрапляння [у пастки] становило [за зонами]: 2,4; 1,3 і 0,5% [тобто особин на 100 п.д.] (у 7, 6 і 3 біотопах [в кожній із зон] відповідно), а частка серед усіх зловлених мікромамалій — 18,6, 6,4 і 3,2%» (с. 49).

Підсумки цих зустрічей були особливі. Після першої ми видали один з повноцінних збірників теріологічних праць під обкладинкою фахового видання, один з найкращих наших збірників (Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія Біологія, хімія. 2004. Том 17, № 2), і в ньому була цінна стаття І.Л. «Зонально-біотопний розподіл дрібних ссавців Криму» [Евстафьев 2004].

Наступні 10 теріологічних шкіл-семинарів (до війни 2014 р.) пройшли за найактивнішої участі Ігоря Леонідовича, який привніс новий важливий елемент — постійні (згодом традиційні) майстер-класи, серед яких «ведення баз даних з обліку мікромамалій», «організація епізоотологічного моніторингу», «безпека в роботі зоолога», «практика встановлення облікових пастко-ліній», «комплексна обробка біологічного матеріалу (дрібних ссавців)» тощо. Часто це робилося у співпраці з іншими колегами-СЕСниками, але завжди з важливою власною активністю. І все це було важливим для практичної роботи всіх, хто приїжджав на теріошколи.

Подальше робоче життя стало вкрай розміреним — постійні циклічні обліки фауни й камералка з періодом у два тижні (тиждень поля і тиждень лабораторії), щопіврічні прогнози — базовий документ щодо динаміки (розвитку) зоонозів, включно з динамікою популяцій гризунів і комах, залучених у природні вогнища зоонозів, щоразу сторінок на 20. Відповідно, велася постійна рутинна робота — відлови, моніторинг, аналізи, прогнози.

Всі ці роки, починаючи з 2002, І.Л. незмінно був на посаді біолога Відділу ОНІ Кримської республіканської СЕС. Ця доволі одноманітна праця завдяки власним ініціативам і натхненню урізноманітнювалася як робочими, так і приватними справами, яких було чимало, і ключові три з яких — зоологічного штибу — викладено у розділі про професійну роботу (конференційна активність, ведення баз даних, методологія аналізу), а решта — від садиби до мандрів — висвітлена в останньому блоці нарису.

Починалися революція гідності й наступна за нею війна. Це напевно не сприяло дослідницькій активності, надто в Криму. На фоні розвитку цих подій в Таврійському університеті таки відбулися «Ювілейні зоологічні читання» (5.12.2013), на яких і І.Л. робив доповідь: «Паразитизм як основа природно-вогнищевих біоценозів» (<https://zoomuseum.net/category/events>). Проте процеси згасання напрацьованих напрямків роботи проявилися явно.

Поступово всі програми взаємодій Кримської СЕС скорочувалися, зв'язки втрачалися. Але певний і загалом значний рівень регіональної активності зберігався. Серед таких заходів 2019 р. була «Конференція з питань клініки, діагностики ... та епіднадзора за інфекціями, що мають міжнародне значення» (Сімферополь, 27.06.2019). На ній була й доповідь І.Л. «Огляд і прогноз стану популяцій дрібних ссавців і членистоногих — носіїв і переносників збудників ОНІ [...] і прогноз на літньо-осінній період 2019 р.». Фактично це стало однією з останніх активностей колеги в системі СЕС.

Рис. 3. Ігор Євстаф'єв у «полях»: ліворуч — підготовка малих давилок Геро до роботи (Крим, 2007 рік).; праворуч — на обліковому маршруті (Крим, 2005 рік). Фото з огляду І. Євстаф'єва про організацію моніторингових досліджень [Євстаф'єв 2017а].

Після того — пенсія, із залученням до подібних прогнозів за договорами. Вивільнений час цілком пішов на розбудову садиби, на родину і на мандри, про що далі. На щастя, і заробітки й пенсія були достойними, і діти вже стали на ноги і добре забезпечували свої сім'ї. Врешті, мандри завели колегу до Португалії, у маленьке селище на березі океану, де він тепер мешкає в затишному будинку разом із родиною і звідки вдається мандрувати світом, тримаючись подалі від кримських реалій і будучи ближче до природи.

Зоологічні та суміжні доробки

Варто виокремити кілька напрямів, з увагою, відповідно до нашого видання і взаємодій автора з героєм розповіді, до ссавців і загалом розвитку теріологічних досліджень. Попри все, без зоонозів й ентомології важко уявити доробки будь-якого зоолога ПЧС/СЕС — там все пов'язано через відповідні взаємодії у природі, оскільки це є триединою системою. Тим паче, що основою професійного росту стало захоплення Ігоря Леонідовича ентомологією, з якої й починався його шлях студента (навчання й диплом), згодом аспіранта (дисертація) та врешті епідеміолога (робота).

Серед іншого важливо відмітити три особливості, прямо не пов'язані з об'єктами й темами досліджень, проте які визначили успіх досліджень: 1) від початку Ігор Леонідович брав активну участь у багатьох всесоюзних, загаль-

ноукраїнських і всеросійських⁷ наукових форумах і семінарах, 2) важливим і доволі продуктивним захопленням І.Л. стало ведення баз даних щодо динаміки популяцій дрібних ссавців і зоонозів, з управлінням ними та елементами просторового аналізу; 3) вміння і бажання бачити системні речі, включаючи методологію досліджень, просторові й часові ряди даних, екосистемні взаємодії. Ці три аспекти виявилися дуже важливими в аналізі таких непростих речей, як розвиток і функціонування природних вогнищ зоонозів, що врешті й визначило успіхи колеги в цій галузі.

Ентомологічні дослідження — один із важливих напрямків, який визначив «вхід» дослідника в науку і прикладні сфери, починаючи з дипломної роботи (ентомофауна Карпатського заповідника), аспірантури (філофаги деревостанів Гірського Криму), епідзоології (носії та переносники зоонозів). Тут ми не будемо приділяти надвисоку увагу цим напрямкам, частково згаданим у першій частині, проте важливо відмітити, що до 2002 р. (тобто під час роботи в ПЧС) кліщі, блохи та ін. комахи були основними об'єктами аналізу науковця [напр., [Евстафьев 1990, 2001a; Евстафьев & Товпинец 2002](#)].

Системологія (методологічні, моніторингові, ейдологічні доробки) — одна з важливих задач, завжди присутня в дослідженнях колеги. Прикладами таких доробків, що враховують множинні аспекти й численні взаємодії складових, є такі праці, як «Території пріоритетного збереження біорізноманіття в Криму та природні осередки інфекцій» [[Евстафьев & Товпинец 2002b](#)], «Зонально-біотопний розподіл дрібних ссавців Криму» [[Евстафьев 2004b](#)], «Теріофауна і природно-вогнищеві інфекції в Криму» [[Евстафьев et al. 2006](#)], «Методологія системного аналізу: теорія і практика еколого-епізоотологічного прогнозу» [[Евстафьев 2010](#)], «Зоопаразитарні екосистеми Гірського Криму» [[Евстафьев 2019](#)], «Зоонози як фактор еволюції, динаміки популяцій та видоутворення» [[Євстаф'єв & Загороднюк 2021](#)].

Важливими доробками в цьому напрямку є огляди «Теріологічні дослідження: епізоотологічні аспекти (вступ до епізоотології)» [[Євстаф'єв 2017a](#)] та «Зоологічні бази даних: покрокове створення бази на основі електронних таблиць Excel» [[Евстафьев 2017b](#)] у методичному випуску *Novitates Theriologicae* 2017 р. До зоологічної «класики», яка дала чимало нових даних про фауну і біоценологію, варто віднести й дослідження сов і сов'язих пелеток [[Товпинец & Евстафьев 2005](#)], а також аналіз шляхів міграцій зоонозів, викладений у статті «Випадкові та навмисні переміщення тварин і збудників природно-вогнищевих інфекцій на нові території» [[Евстафьев 2020b](#)].

⁷ По суті, пострадянських; створені в епоху радянщини професійні системи є доволі живучими через поширені стандарти, практики і традиції, в числі яких і наукові школи, і системи знань, та навіть упередження, і важливими є спільність бібліотек, методик моніторингу, систем конференцій, фахових взаємодій, підвищення кваліфікації та навіть професійного сленгу. Сприяла тому й закритість таких спільнот, пов'язана з біобезпекою й уникненням поширення небажаних для соціальних хвилювань знань. ПЧС та СЕС — одні з найвиразніших прикладів стійкості таких систем, потужніші навіть за військові, лікарські чи академічні практики.

Фауністика та екологія ссавців. Основний об'єкт — дрібні ссавці, тобто передусім мишовиді гризуни та землерийки як типові об'єкти обліку на пастко-лініях і як «стандартні» учасники багатьох зоонозів сільватичного (польового) типу, передусім туляремії та лептоспірозу. Звісно, були й інші дотичні теми (зокрема щодо великих ссавців на заповідних територіях), проте мікромамалії були і є основним об'єктом уваги. Обсяг такого матеріалу був просто шалений. Мова завжди йшла про двотижневі виїзди на місяць у чергову точку моніторингу, із загальним обсягом не менше 25–30 тис. пастко-діб на рік. Такі праці особливо повно сформувалися вже в період роботи в СЕС та підбивання підсумків після виходу на пенсію.

Перший цикл (2002–2014) стосувався вивчення переважно окремих найбільш примітних видів, як-от поширенню та екології тушкана великого та ховраха сірого у Степовому Криму [Дулицкий *et al.* 2002], екології мишака жовтогрудого в Криму [Евстафьев 2004a], питанням надлишку диких копитних на заповідній території [Иванов *et al.* 2004], огляду дрібних ссавців населених пунктів Криму [Евстафьев 2006], синантропії хом'яка в Криму [Товпинец *et al.* 2006] (остання стаття започаткувала цілий цикл публікацій як кримчан, так і понаїхавших⁸). Важливими доробками стали «Раритетні види наземних ссавців Криму: сучасний стан і перспективи збереження» [Товпинець & Євстаф'єв 2008] та цінна стаття (перероблена й розширена давня препринтна публікація) «Криса, корабель, порт» [Евстафьев 2015a]. Значна частина праць цього періоду з'явилася у виданнях Українського теріологічного товариства НАН України — Праці Теріологічної школи (нині *Theriologia Ukrainica*) та Теріологічний бюлетень (*Novitates Theriologicae*).

Другий цикл теріологічних праць став парадом потужних узагальнень за підсумками 30-річного періоду досліджень мікромамалій Криму. Ключовою працею стала трилогія «Підсумки тридцятирічного вивчення дрібних ссавців Криму», в рамках якої вийшли повідомлення «1. Вступ, склад фауни, ареали» [Евстафьев 2015c], «2. Екологія видів» [Евстафьев 2016], «3. Паразитофауна та епізоотологія» [Евстафьев 2017c].

Важливою також стала праця І.Л. з колегами щодо ролі дрібних ссавців у поширенні ієрсиніозу [Evstafiev & Tovpinets 2020], а за підсумками аналізу накопичених даних — огляд хорології та екології кримського фауністичного раритету — мишівки степової [Евстафьев 2020a; Evstafiev 2020]. Помітною працею став опис біології й екології видів-двійників «звичайних» мишей Криму — хатньої й курганцевої [Evstafiev 2021]. Врешті, надзвичайно цінним із зоологічної та біогеографічної точок зору став аналіз меж поширення гірсько-лісових видів мікромамалій [Evstafiev 2021].

⁸ За свідченнями місцевих колег, останні приїжджали «вивчати хом'яків» цілими сім'ями, з дітьми, звісно при першій нагоді відправляючись до Ялти або на фруктові базари Сімферополя, Бахчисарая тощо; проте за звітів робили все нові й нові публікації, наче це якесь неймовірне диво — хом'як у паркових зонах Сімферополя.

Рис. 4. Ігор Євстаф'єв на Поліській Теріюшколі 2009 року в групі найбільш досвідчених «школярів» (другий ліворуч, між С. Гащакком та М. Роженком) та 20-й Теріюшколі (2012) в Карпатському НПП, де він починав свій науковий шлях.

Участь у роботі Теріюшколи, історичні розвідки. Як людина з активною життєвою позицією, колега незмінно брав участь у найрізноманітніших семінарах і школах, зокрема й багатьох теріологічних школах, на двох з яких він виступив серед організаторів (10-та й 18-та теріюшколи в Криму 2003 та 2011 років), а протягом понад 10 років разом з іншими колегами з системи СЕС проводив майстер-класи щодо біобезпеки⁹, створення і ведення баз даних, системи моніторингу тощо. Нарис про другу кримську теріюшколу опубліковано в томі 11 «Праць Теріюшколи» [Товпинець 2012].

Серед історичних розвідок важливо згадати нарис про неперевершеного епідзоолога й одного з вчителів І.Л. по ПЧС/СЕС — Анатолія Алексєєва [Євстаф'єв 2022], що увійшло до видання про 100 найвизначніших теріологів України минулого¹⁰. Важливим став нарис «Медична теріологія в Криму: історичний нарис про роботу зоологів Кримської протичумної станції та Кримської СЕС» [Євстаф'єв 2025], що готується до видання в огляді з історії теріологічних досліджень. До цього ж циклу належить стаття про поведінку хом'яка, з присвятою Євгенії Карасьовій [Євстаф'єв 2015b].

Необхідно відзначити й активну редакторську роботу колеги. З 2015 року і дотепер І.Л. є членом редколегії *Novitates Theriologicae* (e-ISSN 2709-4928). У журналі *Theriologia Ukrainica* він не тільки активний автор, але й дуже важливий рецензент, через якого проходить 2–3 статті щороку.

⁹ Один із записів такого заняття на Поліській Теріюшколі 2009 року (с. Селезівка) зберігся в ютубі: частина 1 (<https://youtu.be/T8aLwniqVY>), частина 2 (<https://youtu.be/zMkKNw6aeYM>).

¹⁰ Із записок І.Л. у месенджерах: «Із усієї компанії зоологів ПЧС найкрутіший спец — Алексєєв Анатолій Федорович — мій учитель усіх премудростей епізоотології...».

Рис. 5. Родинний світ Ігоря Євстаф'єва: ліворуч — власноруч збудована садиба на здавалося б непридатній ділянці, витвір садово-паркового мистецтва, 26.04.2024; праворуч — Новий рік у родинному колі, 01.01.2017. Фото з архіву автора, отримані в різний час від І. Євстаф'єва.

Профілі Ігоря Леонідовича Євстаф'єва в Інтернет-мережі:

- Orcid: <https://orcid.org/0000-0003-1586-8411>
- ResearchGate: <https://www.researchgate.net/profile/Igor-Evstafev>
- Scholar: <https://scholar.google.com/citations?user=eZFU2BIAAAAJ>
- Scopus: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57076743100>

Чесноти і захоплення

Ігор Леонідович в усьому і завжди створював і створює свій власний світ. Всі його починання і здобутки — це приклади того, як можна долати всі негаразди та реалії життя — і радянського «совка», і невлаштованості молодого спеціаліста, і проблем періоду перебудови, гіперінфляцій та революцій, і реорганізації системи ПЧС/СЕС, з якими він живвся, і ризиків нових проблем внаслідок війни, і переїзду на нові терени та вкорінення там.

Попри все, завжди було ще чимало справ і захоплень, які робили й роблять життя змістовнішим і насиченим. Серед цього спектра найбільш примітними та вагомими стали такі п'ять: 1) розростання родини й поява нових приємних турбот, 2) будівництво власними силами унікальної зеленої садиби, 3) створення і розвиток одного з найпотужніших для всього пострадянського простору сайту *zoeco*, 4) захоплення риболовлю, яке реалізується всюди, де тільки вдається побувати, 5) мандри унікальними куточками Старого Світу з можливістю жити ближче до дикої природи. І все це незмінно супроводжується цікавими відеозвітами та відеоблогами, у тому числі й на його ютуб-каналі <https://www.youtube.com/@zoeco1>.

З цього всього важливо, на думку автора, виокремити сайт *zoeco* («Світ тварин»). Цей сайт став взірцем успішних природничих проєктів з неймовірними обсягами відвідувань. Це захоплювало Ігоря Леонідовича, і бувало не раз так, що він після роботи тільки тим і займався і навіть їв лише біля монітора. Окрім очевидного внеску в просвіту, цей сайт дав унікальний саморозвиток, а ще завдяки контекстній рекламі — невеликий, проте вагомий і стабі-

льний дохід, що врешті дало ресурси й для розвитку всього іншого згаданого, зокрема розбудови садиби та далеких мандрів. Це стало одним з небагатьох відомих мені прикладів, коли науковець зміг вести достойне життя і при тому продовжувати займатися всіма започаткованими справами, зокрема й науковими ревізіями та оглядами. В усьому відчувається капітальність і послідовність, енергія і розвиток, талант і натхнення.

І це, згадуючи унікальну екосадибу з зимовим садом і альпійськими гірками, варто сказати й про досвід з утримання тварин. Як неперевершений серед нашого кола колег знавець поведінки тварин (а це одне з його хобі, яке поширюється не тільки на ссавців), він мав досвід утримання багатьох звірят. Згадується давнє (28.01.2018) листування про ще давнішу (порядку 2004 р.) розповідь про сонь, яких А. Дулицький згадав і у своїй книзі про ссавців Криму [2001]. Історія виявилася такою:

«Про сонь. Під час підготовки до захисту дисера (а захищався я в Інституті зоології при Молдавській академії) я постійно гостював у «Кодрах». У цей час там працював відомий Віктор Гавриленко, мій однокурсник, а зараз директор Асканії. Він вивчав птахів, і в нього висіло на лінії кілька десятків зйомних шпаківень. У них я й наловив і привіз до Сімферополя парочку вовчків, з десятків ліскульок і кілька лісових сонь. Жив я у квартирі на краю міста в районі Мар'їне. Жили соні в мене у квартирі на напіввільному випасі, годувалися вільно на столі. Інколи вибігали назовні, то через двері, то через квартиру; першими зникли лісові соні, потім випарувалися ліскульки, але один вовчок прожив у нас близько 5 років і зараз його опудало прикрашає експозицію зоологічного музею університету. Це й уся історія, яку захотів «писанути» Дулицький». Інтродукція, схоже, не вдалася, але в історію це увійшло.»

І варто сказати про риболовлю. Мешкаючи по суті у степовому Криму з дуже ненадійними за наповненням водосховищами, пересохлими річками й переповненими рекреантами морськими берегами, Ігор Леонідович мав пристрасть до риболовлі. Він рибалив усюди — на Сиваші та Салгірі, Тайвані та Мадейрі, Сингапурі та атлантичному узбережжі. І звідусіль я не раз отримував фото з унікальною і дуже немаленькою здобиччю. Як істинний науковець, він завжди визначав її до виду, про що незмінно повідомляв.

Нарешті, відмічу й мовний ривок як одне з вмінь постійно розвиватися. Серед ключових праць останніх 10 років, наведених тут, маємо 5 російськомовних, 4 україномовних, 4 англійськомовних. Це вияв уваги до аудиторії та вміння її завойовувати. І до цього варто додати успішне вивчення португальської мови, яка тепер є основною мовою спілкування відповідно до вибору країни проживання. Так, тепер це далеко, але світ завдяки розвитку транспорту і зв'язку став тіснішим, і насправді тепер ми спілкуємося значно частіше, ніж в часи тягучих потягів і міжміських телефонів. От тільки час невпинно додає роки і обмежує плани. Але до 70-річчя ми дожили. Цікаво й часом весело, натхненно і продуктивно. І маємо таки нові плани.

Післямова

Нам тільки здається, скільки ще всього буде.... Воно не буде, воно є. І вміння створювати сьогоднішнє, з його можливими, а не лише теоретичними, позитивами, дбаючи й про майбутнє, проте радіючи тому, що фактично досягнуто — це особлива радість. Ця радість і для близьких колег і друзів, і для родини. І нею Ігор Леонідович завжди ділиться. Багатьом колегам пощастило потрапити у позитивні зони впливів нашого дорогого колеги, і з роками таку радість повною мірою отримали рідні — надто діти й онуки, для яких наш колега — це не просто старша досвідчена людина, це неймовірне джерело позитиву, енергії та творчості. Дякую долі знати.

Подяки

Дякую щиро П. Чегорці та В. Гавриленку за спогади про їхні спільні з І. Євстаф'євим навчання і старту у професійній роботі. Моя подяка й герою цього нарису Ігорю Леонідовичу, який, на жаль, явно протистояв його появі й не раз виявляв надмірну жорсткість у спілкуванні, яке інколи нагадувало приховані допити, що автор мусив терпіти та ще раз терпіти з поваги до здобутків дослідника.

Література

- Булахов, В. Л., О. С. Пахомов, В. В. Бригадиренко, В. Я. Гассо. 2003. *Методологія та історія розвитку зооекологічних досліджень у Дніпропетровському університеті* (до 85-річчя з дня заснування Дніпропетровського національного університету). ДНУ, Дніпропетровськ, 1–32. URL (<https://www.zoology.dp.ua>)
- Дулицкий, А. И., В. И. Чирний, А. Ф. Алексеев, Л. С. Арутюнян, И. Л. Евстафьев. 1992. К экологии насекомых Левобережной Украины. В кн.: *Первое Всесоюзное совещание по биологии насекомых млекопитающих* (Новосибирск, 1992). Москва, 49–50. URL (<https://www.researchgate.net>)
- Дулицкий, А. И. 2001. Биоразнообразие Крыма. Млекопитающие: история, состояние, охрана, перспективы. СОНАТ, Симферополь, 1–208.
- Дулицкий, А. И., Н. Н. Товпинец, И. Л. Евстафьев. 2002. Большой тушканчик (*Allactaga major*) и малый суслик (*Spermophilus pygmaeus*) — обитатели открытых пространств Крыма. *Вісник Луганського пед. університету ім. Т. Шевченка. Серія Біологія*, № 1 (45): 43–52.
- Дулицкий, А. И. 2004. Десятая (международная) териологическая школа-семинар зоологов заповедников и биостационаров Украины. *Вопросы развития Крыма*, 15: 9–19. URL (<http://terioshkola.org.ua>)
- Евстафьев, И. Л. 1983. Весовой метод определения среднего количества яиц в кладке непарного шелкопряда. *Лесное хозяйство*, № 1: 63. URL (<https://www.booksite.ru>)
- Евстафьев, И. Л. 1985. Филлофаги листенных пород Горного Крыма. Автореф. дис. канд. биол. наук. Кишиневский государственный университет, Кишинев, 1–22.
- Евстафьев, И. Л. 1990. Блоха *Palaeopsylla vartanovi* Ioff (Siphonaptera) в фауне Крыма. *Вестник зоологии*, № 1: 58. URL (<http://mail.izan.kiev.ua>)
- Евстафьев, И. Л. 2001а. Клещевой энцефалит в Крыму итоги 20-летнего изучения). *Медицинская паразитология и паразитарные болезни*, № 2. 53–57.
- Евстафьев, И. Л. 2001b. Итоги двадцатилетнего изучения клещевого энцефалита в Крыму. *Журнал микробиологии и эпидемиологии (Москва)*, № 2: 111–114.
- Евстафьев, И. Л. 2002. Болезнь Лайма: эпизоотологический аспект. *Вестник Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина. Серия Медицина*, 4 (546): 42–46.

- Евстафьев, И. Л., Н. Н. Товпинец. 2002a. *Rhipicephalus sanguineus* (Ixodidae) в Крыму: экологические и эпизоотологические аспекты. *Вестник зоологии*, **36** (4): 85–91. URL (<http://dspace.nbuv.gov.ua>)
- Евстафьев, И. Л., Н. Н. Товпинец. 2002b. Территории приоритетного сохранения биоразнообразия в Крыму и природные очаги инфекций. В кн.: *Заповедники Крыма : биоразнообразие на приоритетных территориях*: Материалы II научной конференции. Симферополь, 69–71.
- Евстафьев, И. Л. 2004a. Экология желтоголовой мыши *Sylvaeus tauricus* (flavicollis) в Крыму. *Вестник зоологии*, **38** (4): 39–46.
- Евстафьев, И. Л. 2004b. Зонально-биотопическое распределение мелких млекопитающих Крыма. *Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Биология. Химия*, **17** (2): 90–97. URL (<http://terioshkola.org.ua>)
- Евстафьев, И. 2006. Мелкие млекопитающие в населенных пунктах Крыма: эколого-фаунистические аспекты. В кн.: Загороднюк, И. (ред.). *Фауна в антропогенном середовищі*. Луганськ, 111–118. (Серія: Праці Теріологічної Школи. вип. 8). URL (<http://terioshkola.org.ua>)
- Евстафьев, И., Товпинец, Н., Леженцев, Б., Альянки, Л., Овдиенко, [et al.]. 2006. Териофауна и природно-очаговые инфекции в Крыму. *Праці Теріологічної Школи*, **8**: 157–159. URL (<http://terioshkola.org.ua>)
- Евстафьев, И. 2010. Методология системного анализа: теория и практика эколого-эпизоотологического прогноза. *Праці Теріологічної Школи*, **10**: 6–12. CrossRef
- Евстафьев, И. Л. 2015a. Крыса, корабль, порт. В кн.: *Дослідження ссавців степових регіонів*. Київ, 87–95. (Серія: *Novitates Theriologicae*, Pars 9). URL (<http://terioshkola.org.ua>)
- Евстафьев, И. Л. 2015b. Хомяк обыкновенный (*Cricetus cricetus*): случай необычного агрессивного поведения. В кн.: Загороднюк, И. (ред.). *Дослідження ссавців степових регіонів*. ННПМ НАН України, Київ, 132–134. (Серія: *Novitates Theriologicae*; Pars 9). URL (<http://terioshkola.org.ua>)
- Евстафьев, И. 2015c. Итоги тридцатилетнего изучения мелких млекопитающих Крыма. Часть 1. Введение, состав фауны, ареалы. *Праці Теріологічної школи*, **13**: 20–34. CrossRef
- Евстафьев, И. Л. 2016. Итоги тридцатилетнего изучения мелких млекопитающих Крыма. Часть 2. Экология видов. *Праці Теріологічної Школи*, **14**: 103–120. CrossRef
- Евстафьев, И. Л. 2017a. Теріологічні дослідження: епізоотологічні аспекти (вступ до епізоотології). В кн.: *Облік ссавців: збір та обробка даних*. Українське теріологічне товариство НАН України, Київ, 18–32. (Серія: *Novitates Theriologicae*, Pars 10). CrossRef
- Евстафьев, И. Л. 2017b. Зоологические базы данных: пошаговое создание базы на основе электронных таблиц Excel. В кн.: *Облік ссавців: збір та обробка даних*. Українське теріологічне товариство НАН України, Київ, 151–175. (Серія: *Novitates Theriologicae*, Pars 10). CrossRef
- Евстафьев, И. Л. 2017c. Підсумки тридцятирічного вивчення дрібних ссавців Криму. Частина 3. Паразитофауна та епізоотологія. *Праці Теріологічної Школи*, **15**: 111–135. CrossRef
- Евстафьев, И. Л. 2019. Зоопаразитарные экосистемы Горного Крыма. В кн.: *Горные экосистемы и их компоненты: Материалы VII Всероссийской конференции*. Нальчик, 185–186. URL (<https://iemt.ru>)
- Евстафьев, И. Л. 2020a. Хорология степной мышовки *Sicista loriger* (Nathusius, 1840) на Крымском полуострове. *Novitates Theriologicae*, **11**: 92–99. CrossRef
- Евстафьев, И. Л. 2020b. Случайные и преднамеренные перемещения животных и возбудителей природно-очаговых инфекций на новые территории. *Novitates Theriologicae*, **11**: 145–154. CrossRef
- Евстафьев, И., Загороднюк. 2021. Зоонозы як фактор еволюції, динаміки популяцій та видоутворення. В кн.: *Вид в біології: теорія і практика*. ННПМ НАН України, Київ, 153–172. (Серія: *Novitates Theriologicae*; Pars 12). CrossRef
- Евстафьев, И. 2022. Зоолог Алексеев Анатолий Федорович (кримський період життя). *Novitates Theriologicae*, **14**: 26–28. URL (<http://terioshkola.org.ua>)

- Євстаф'єв, І. 2024. Зоологічні експозиції: класичне виконання та сучасний підхід. *Theriologia Ukrainica*, **28**: 201–224. [CrossRef](#)
- Євстаф'єв, І. 2025. Медична теріологія в Криму: історичний нарис про роботу зоологів Кримської протичумної станції та Кримської СЕС. *Novitates Theriologicae*, **18**: (у друку).
- Іванов, С. П., А. В. Паршинцев, И. Л. Евстафьев, Н. Н. Товпинец, В. П. Ярыш. 2004. Проблема избытка диких копытных на заповедной территории. В кн.: *Карадаг. История, геология, ботаника, зоология, Сб. научн. Трудов*, кн. 1. Симферополь, Сонат, 446–463.
- Крымская... 2025. *Крымская противочумная станция. История становления*. Симферополь, 1–35. <https://krimpchs.ru/history/>
- Товпинец, Н. Н., И. Л. Евстафьев. 2005. Ушастая сова *Asio otus* в Крыму. *Фальцфейновські читання. Збірник наук. праць. Том 2*. Херсон, 186–190.
- Товпинец, Н. Н., И. Л. Евстафьев, Е. В. Карасева. 2006. Склонность к синантропии обыкновенного хомяка (*Cricetus cricetus*) по наблюдениям в Крыму. В кн.: *Фауна в антропогенном ландшафте*. Луганськ, 136–145. (Серія: Праці Теріологічної школи, Том 8).
- Товпинец, М., І. Євстаф'єв. 2008. Раритетні види наземних ссавців Криму: сучасний стан і перспективи збереження. В кн.: *Раритетна фауна та її охорона*. Луганськ, 199–208. (Серія: Праці Теріологічної школи, Том 8).
- Товпинец, М. 2012. XVIII Теріологічна школа-семинар «Морфологічна мінливість ссавців та збереження їх різноманіття» (Казантип, 2011). *Праці Теріологічної Школи*, **11**: 159–163. [CrossRef](#)
- Evstafiev, I., N. Tovpinets. 2020. Small mammals as reservoirs and vectors of yersiniosis pathogens (*Yersinia enterocolitica* and *Y. pseudotuberculosis*). *Theriologia Ukrainica*, **19**: 115–121. [CrossRef](#)
- Evstafiev, I. 2020. The southern birch mouse *Sicista loriger* (Dipodoidea) in the Crimea: distribution, habitats, seasonal activity, and abundance. *Theriologia Ukrainica*, **20**: 79–90. [CrossRef](#)
- Evstafiev, I. 2021. Mice of the genus *Mus* in the Crimea: species diagnostics, distribution, and ecology. *Theriologia Ukrainica*, **21**: 37–53. [CrossRef](#)
- Evstafiev, I. 2021. Distribution limits of forest-dwelling small mammals (Eulipotyphla, Rodentia) in the Crimean Mountains. *Theriologia Ukrainica*, **22**: 80–93. [CrossRef](#)

Резюме

ЗАГОРОДНЮК, І. Зоосвіт та природознавство Ігоря Євстаф'єва у подорожі крізь роки і континенти (з нагоди 70-річчя колеги). — Нарис про одного з найактивніших дослідників фауни Криму, надто її мікротеріологічної частини. Основна діяльність Ігоря Леонідовича в Криму пов'язана з вивченням зоонозів в усіх їх багатокomпонентності — ентомофауни, власне збудників і дрібних ссавців. Завдяки таким доробкам дослідник досяг значного рівня розуміння і статистики, і динаміки фауни, розуміння її циклічних і нециклічних змін, особливостей фауни різних природних регіонів тощо. Як людина з активною життєвою позицією, колега незмінно брав участь у найрізноманітніших семінарах і школах, зокрема й багатьох теріологічних школах, на двох з яких він виступив серед організаторів (X й XVIII теріошколи в Криму 2003 та 2011 рр.), а протягом понад 10 років разом з колегами з системи СЕС проводив майстер-класи щодо біобезпеки, баз даних, системи моніторингу тощо. Ігор Євстаф'єв є автором багатьох десятків наукових праць, зокрема й близько 15 статей у виданнях Теріологічної школи. Колега є автором потужного сайту «Світ тварин» та низки науково-популярних матеріалів на ньому. В останні 15 років дослідник активно переміщається світом, відвідуючи віддалені точки Старого світу, цікаві й важливі для зоолога, збираючи при тому публікаційну активність у наукових виданнях.